

ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄ

1. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 137.1-ին հոդվածը, որն օրենսգրքում լրացվել է սույն թվականի հուլիսի 30-ի ՀՕ-323-Ն օրենքով, լուրջ հակասություններ ունի թե՛ Սահմանադրության, թե՛ Մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի հետ:

Այդ հոդվածում սահմանված կարգավորումները թե՛ հանցակազմի նկարագրության, թե՛ պատժաչափերի տեսանկյունից վկայում են այն մասին, որ օրենսդիրը չի հետապնդել Սահմանադրությամբ սահմանված որևէ նպատակ, այլ մտադրված է եղել քրեափրավական միջոցների և ընթացակարգերի գործադրման սպառնալիքով սահմանափակել ազատ խոսքը, հրապարակային քննադատությունը հատկապես հանրային և հանրային ծառայության պաշտոն զբաղեցնող անձանց, քաղաքական գործիչների նկատմամբ՝ ոչ իրավաչափ կերպով սահմանափակելով խոսքի ազատությունը:

Բացի այդ, հոդվածում օգտագործվում են եզրույթներ, որոնք անորոշ են և թույլ չեն տալիս հասցեատերերին համապատասխանեցնել իրենց վարքագիծն այդ պահանջներին:

2. Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն, կարծիքի արտահայտման ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց պատվի ու բարի համբավի և այլ հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով:

Սահմանադրական դատարանն անդրադարձել է կարծիքի ազատության սահմանափակման հիմքերին՝ արժանապատվության, պատվի և բարի համբավի պաշտպանության նկատառումներով: Իր ՄԴՈ-997 որոշման մեջ նա մի շարք իրավական դիրքորոշումներ է հայտնել, որոնք մինչ այժմ կանխորոշել են և պետք է հետագայում էլ կանխորոշեն վիրավորանքին վերաբերող իրավական կարգավորումների բովանդակությունը: Սահմանադրական դատարանը,

վկայակոչելով նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումները, մասնավորապես, նշել է հետևյալը.

«...մարդու արժանապատվությունից՝ ներառյալ պատիվը, բարի համբավը և մասնավոր կյանքը, բխող իրավունքները և ազատությունները, որպես բացարձակ իրավունք գործնականում կարող են արդարացնել արտահայտվելու ազատության սահմանափակումը **միայն իրավաչափ շրջանակներում**: Այդ մոտեցումն է դրված նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10.2-րդ, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 17 և 19.3-րդ, Մարդու իրավունքների հանընդհանուր հռչակագրի 12-րդ հոդվածների հիմքում: (...)

Միաժամանակ, քննության առարկա դարձնելով վերոհիշյալ ազատությունների և օրենքով պաշտպանվող այլ շահերի միջև հավասարակշռության խնդիրը՝ սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ հիշյալ ազատությունները *միշտ պետք է գերակայեն այն դեպքում*, երբ տեղեկատվության բացահայտումն անհիմն չի եղել, հետապնդել է իրավաչափ նպատակ և տվյալ տեղեկատվությունը վերաբերում է *հասարակական հետաքրքրություն ներկայացնող պետական գործերի և անձանց*:

(...) ՀՀ Սահմանադրության 47-րդ հոդվածի 1-ին մասի¹ նորմատիվ պահանջից բխող պաշտպանության իրավունքն անվերապահ կիրառելի է բոլոր, այդ թվում հանրային պաշտոններ զբաղեցնող անձանց նկատմամբ, *այնուամենայնիվ, այդ անձինք, ինչպես նաև ՀՀ դատարանները պետք է ընդունեն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի այն դիրքորոշումը, համաձայն որի՝ հանրային պաշտոններ զբաղեցնող անձանց անձնական իրավունքներն օբյեկտիվորեն ենթարկվում են խախտվելու ավելի մեծ ռիսկի, քան մասնավոր անձանց իրավունքները*: Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը նվազ սահմանափակումներ է նախատեսում քաղաքական խոսքի և հանրային հետաքրքրության հարցերի շուրջ բանավեճի առնչությամբ: *Հասարակական և քաղաքական (հանրային) գործիչների դեմ ուղղված քննադատության սահմաններն առավել լայն են, քան մասնավոր անձանց դեպքում*: Ի

¹ 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրություն:

տարբերություն վերջինների՝ հասարակական և քաղաքական գործիչների գործունեությունն ավելի հրապարակային է, ուստի ավելի մեծ հանդուրժողականություն է պահանջում: Դա բխում է նաև ՀՀ Սահմանադրության 1-ին, 2-րդ և 5-րդ հոդվածների սահմանադրաիրավական ընդհանուր բովանդակությունից, քանի որ ժողովրդաիշխանությունն իրականացվում է նաև հանրային ծառայության միջոցով, և այդ ծառայությունը կրող անձանց հանրային և մասնավոր վարքագիծն օբյեկտիվորեն կարող է հասարակական քննարկման առարկա դառնալ:

Եվրոպական դատարանը բազմիցս նշել է, որ հանդուրժողականությունն ու լայն հայացքները ժողովրդավարության հիմքում են, և արտահայտվելու ազատության իրավունքը պաշտպանում է *ոչ միայն ընդհանուր առմամբ ընդունելի համարվող խոսքը, այլ նաև հենց այն արտահայտությունները, որոնք կարող են ցնցող, վիրավորական կամ վրդովեցուցիչ համարվել ոմանց կողմից...*:

(...) Հանրային պաշտոններ զբաղեցնող անձանց կամ քաղաքական գործիչների պարագայում հասարակական հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի վերաբերյալ հրապարակումներն օգտվում են առավելագույն պաշտպանությունից...

(ՄԴՈ-997, 15 նոյեմբերի, 2011 թ.):

Հարկ է նշել նաև, որ ՄԴՈ-947, 5 ապրիլի, 2011 թ. Որոշմամբ նշվել է, որ«.... Ընդ որում, այս կամ այն արարքի հանրային վտանգավորության գնահատումը և դրա քրեականացումը գտնվում են օրենսդրի բացառիկ իրավասությունների տիրույթում՝ հաշվի առնելով խնդրի համակարգային լուծումը և ելնելով վարչական, քաղաքացիական և քրեական պատասխանատվության հստակ տարանջատման ու համադրված կանոնակարգման անհրաժեշտությունից», մինչդեռ վիրավորանքի քրեականացում նախատես նորմի և քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածների միաժամանակյա առկայության դեպքում բացակայում է հստակ տարանջատման հնարավորությունը:

Բացի այդ, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի կողմից 2011թ. հուլիսի 11-29-ին Ժնևում ընդունված թիվ 34 ընդհանուր մեկնաբանությունը, «ARTICLE 19» կազմակերպության կողմից մշակված մոտեցումները և այլն) վերլուծությունը

վկայում է, որ, մասնավորապես, համաձայն եվրոպական իրավական ներկա զարգացումների՝

- մամուլի դեմ անձի պատվի և արժանապատվության պաշտպանության նպատակով հարուցված հայցերի դեպքում առկա է արտահայտվելու ազատության իրավունքի և անձի արժանապատվության բախում, և լուծումները պետք է գտնվեն դրանց հավասարակշռման տիրույթում,

- մամուլի միջոցներով անձի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորելը համարվում է իրավախախտում, սակայն ոչ քրեորեն պատժելի արարք,

- այդ իրավախախտումը ենթադրում է համարժեք փոխհատուցում, որն անհրաժեշտ է անձի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը վերականգնելու համար,

- այդ փոխհատուցումը չպետք է շփոթել պատճառած գույքային վնասի հետ,

- այդ փոխհատուցումը չպետք է դիտել որպես լրատվամիջոցի դեմ կիրառվող տույժ կամ տուգանք, հակառակ դեպքում կլիմաստազրկվի զրպարտություն երևույթի ապաքրեականացումը,

- զրպարտության վերաբերյալ գործերով պատասխանողը պետք է կրի միայն իր հրապարակած փաստերի ճշմարտացիության ապացուցման պարտականությունը,

- պետք է ապահովվի ու երաշխավորվի «ողջամիտ հրապարակման» պաշտպանությունը,

- հաշվի առնելով ժողովրդավարական հասարակությունում հանրությանը հուզող խնդիրների վերաբերյալ տեղեկատվություն տարածելու հարցում մամուլի առանցքային դերը՝ առավել լայն պաշտպանություն պետք է ապահովվի այն հրապարակումների համար, որոնք մաս են կազմում հասարակական հետաքրքրություն ներկայացնող հարցի շուրջ ծավալվող բանավեճի:

Գտնում ենք, որ Քրեական օրենսգրքում լրացված 137.1-ին հոդվածը խախտում է Սահմանադրությունը և Սահմանադրական դատարանի հիշատակված որոշման պահանջները:

Նախ՝ վիրավորանքի քրեականացումը որևէ իրավաչափ նպատակ չի հետապնդում, քանի որ գործող Քաղաքացիական օրենսգրքով արդեն իսկ սահմանված է քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն, ընդ որում՝ այդ պատասխանատվության չափերը հիմնականում էապես ավելի բարձր են կամ համադրելի են քրեական օրենքով նախատեսված չափերի հետ, սակայն դատարանին հնարավորություն են տալիս ավելի լայն գնահատողական հայեցողության սահմաններում կիրառել դրանք՝ հաշվի առնելով կոնկրետ գործի բոլոր հանգամանքները: Բացառությամբ մեկ դեպքի, երբ քրեական օրենքով սահմանվում է կալանքի տեսքով պատժատեսակ, մնացյալ դեպքերում բոլոր պատժաչափերը տուգանքի տեսքով են:

Մեզ համար պարզ է, որ Քաղաքացիական օրենսգրքում առկա կարգավորումների առկայությամբ, հաշվի առնելով նաև վիրավորանքի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության չափերի կտրուկ ավելացման վերաբերյալ սույն թվականի մարտի 24-ին արդեն իսկ ընդունված օրենքը, որի սահմանադրականությունը հաստատվել է Սահմանադրական դատարանի կողմից, վիրավորանքի քրեականացումը որևէ սահմանադրական նպատակ չէր կարող հետապնդել, այլ ուղղված էր զուտ ազատ խոսքի դեմ և իրականում հետապնդում էր իշխանության ներկայացուցիչների հանդեպ հրապարակային սուր քննադատությունը քրեաիրավական հարկադրանքի կիրառման սպառնալիքով զսպելու նպատակ: Հետևաբար՝ վիրավորանքի քրեականացումը հակասահմանադրական է:

Այս մասին է վնայում նաև հեղինակավոր «Freedom House» իրավապաշտպան կազմակերպության զեկույցը, որում խոսք է գնում հենց օրենքի հակասահմանադրականության մասին: Այդ կազմակերպությունը հայտարարել է, որ լուրջ հետընթաց կա Հայաստանում՝ խոսքի ազատության առումով: «Freedom House» կազմակերպությունն իր զեկույցում ՀՀ իշխանություններին կոչ է արել *անհապաղ դադարեցնել զրպարտությունը քրեականացնող հակասահմանադրական օրենքի կիրառումը*, և նշում է, որ Հայաստանում ժողովրդավարական նորմերից հետընթաց կա:

3. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր որոշումներում ընդգծել է, որ առանց խոսքի ազատության, ժողովրդավարության մասին խոսք չի կարող գնալ:

Ինչպես վերը նշվել է, ՄԻԵԴ-ը նշում է, որ Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի պաշտպանությունը վերաբերում է ոչ միայն այնպիսի կարծիքների, որոնք խնդրահարույց չեն, այլև հենց այնպիսի կարծիքների, որոնք **վիրավորում են, ցնցում են կամ անհանգստացնում են պետությանը կամ բնակչության մի մասին**²:

Լինգենսն ընդդեմ Ավստրիայի գործով ՄԻԵԴ-ը գնահատել է լրագրողին դատապարտելու հանգամանքը, որը քաղաքական գործիչներից մեկի վարքագիծը որպես «անբարոյական», «արժանապատվությունից զուրկ» և «ծայրահեղ հարմարվորական» էր անվանել: ՄԻԵԴ-ը դա գնահատել է որպես Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի խախտում, քանի որ խոսքը *միանշանակ քաղաքական վարքագծի գնահատման մասին էր*:

Եվս մեկ անգամ նշենք, որ խոսքի ազատությունը վերաբերում է նաև տեղեկություններին և գաղափարներին, որոնք վիրավորական են, ցնցող և խանգարող: Քաղաքական կարծիքների արտահայտման դեպքում, ներառյալ՝ քաղաքական գործիչների նկատմամբ քննադատությունը, *խոսքի ազատության սահմանափակման՝ պետության հնարավորությունները շատ սահմանափակ են*: Դա վերաբերում է նույնիսկ դրդիչ գնահատականներին, հատկապես եթե դրանց համար առկա է որևէ հիմք:

ՄԻԵԴ-ը մի շարք դեպքերում³ հատուկ ընդգծել է, որ ազատ քննարկումներից որևէ հանրային դերակատարի անձի պաշտպանության նկատառումներով խոսքի ազատության սահմանափակման անհրաժեշտությունը *պետք է հիմնավորվի համոզիչ կերպով*:

Իհարկե, այն ժամանակ, երբ օգտագործվում են ձևակերպումներ, որոնք հետապնդում են արժանապատվությունը նսեմացնելու նպատակ՝ *առանց որևէ լուրջ հիմքի*, նման սահմանափակումները կարող են արդարացվել, սակայն դա, մեր համոզմամբ, ենթադրում է պարտադիր կարգով տարբերակիչ չափանիշների

² Handyside./GB:

³ Jerusalem./A, Feldek./SK, Monnat./CH գործերով, և այլն:

սահմանում օրենքում, որոնք, ի տարբերություն Քաղաքացիական օրենսգրքի, Քրեական օրենսգրքում առկա չեն: Անգամ անկախ վիրավորանքի քրեականացման նպատակից, որը տվյալ դեպքում հակասահմանադրական է, նման պայմաններում ցանկացած սուր քննադատություն կարող է գնահատվել եթե ոչ հայեցողական, ապա ծայրահեղ անպարկեշտ վիրավորանք, ընդ որում՝ տուժողի հանրային գործունեության հետ կապված՝ անկախ փաստական հիմքից կամ՝ գնահատողական դատողությունների դեպքում՝ որոշակի հիմնավորվածությունից, և a priori հանգեցնել քրեական պատասխանատվության, ինչ նպատակ որ, ըստ ամենայնի, հետապնդվել է քրեական օրենքի նման փոփոխություններով:

ՄԻԵԴ-ը բազմիցս շեշտել է, որ վիրավորանքին վերաբերող կանոնների կիրառումն այնտեղ, որտեղ իրականում նպատակը հանրային քննադատության զսպումն է, արդարացված չէ Կոնվենցիայի տեսանկյունից: Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ քաղաքական քննարկումների ազատությունը ժողովրդավարական հասարակության համար հիմնարար նշանակություն ունի: Դրանից հետևում է, որ *քաղաքական գործիչների նկատմամբ քննադատության սահմաններն անհրաժեշտաբար ավելի լայն պետք է լինեն*, քան մասնավոր անձանց դեպքում: Ի տարբերություն մասնավոր անձանց, քաղաքական գործիչներն անխուսափելիորեն և զիտակցաբար իրենք են իրենց դնում լրագրողների և հանրության քննադատության վիճակում, հետևաբար նրանք պետք է ավելի հանդուրժող լինեն քննադատության հանդեպ: Թեև վիրավորանքից պաշտպանությունը վերաբերում է նաև քաղաքական գործիչներին, սակայն նրանց հատուկ դերը պետք է հաշվի առնվի:⁴ Բացի այդ՝ նշանակություն ունի նաև քաղաքական գործիչների վարքագիծը: Օրինակ՝ մեկ դեպքում սովորաբար վիրավորական նշանակություն ունեցող «տխմար» արտահայտությունն արձագանք էր կոնկրետ քաղաքական գործչի դրդիչ վարքագծի և՛ ՄԻԵԴ-ի գնահատմամբ՝ արդարացված էր:⁵

⁴ Օր.՝ Oberschlick./ . A, Thorgeirson./ .IS, Gümüs./ .TR:

⁵ Oberschlick./ .A:

4. Վերոգրյալի հիման վրա պնդում ենք, որ Քրեական օրենսգրքի 137.1-ին հոդվածը համատեղելի չէ ոչ Սահմանադրության, ոչ էլ Կոնվենցիայի հետ:

Ի թիվս այլնի, Քրեական օրենսգրքի հիշատակված հոդվածում խոսք է գնում ոչ միայն հայիոյելու մասին, այլև «այլ ծայրահեղ անպարկեշտ եղանակով անձին վիրավորելու»: «Ծայրահեղ» և «անպարկեշտ» արտահայտությունները չափազանց գնահատողական են և դրանցով ցանկացած խիստ քննադատություն, որի միջոցով հնարավոր է հայտնել անձնավորված անհամաձայնություն որևէ քաղաքական գործչի կամ որևէ հանրային ծառայողի հետ, կարող է դիտվել որպես ծայրահեղ անպարկեշտ կամ կարող է և չդիտվել: Ընդ որում, քրեական օրենքում հաշվի չի առնվում ոչ ենթադրյալ տուժողի վարքագիծը, ոչ դատողությունների՝ փաստական հիմք ունենալու հանգամանքը կամ զուտ գնահատողական լինելը:

Հանրային գործունեության բնորոշումը, որը տրվել է օրենքով, ամբողջովին խնդրահարույց է: Նախ՝ անտրամաբանական է հանրային գործունեություն համարել ծառայողական պարտականությունների կատարման հետ կապված ցանկացած վարքագիծ, քանի որ այն չի կարող միշտ հանրային բնույթ ունենալ, թեև իրականացվում է հանրային իրավահարաբերությունների շրջանակներում: Բացի այդ, ծառայողական պարտականությունների կատարման հետ կապված վարքագիծը և հանրային ծառայության կամ հանրային պաշտոն զբաղեցնելու հետ կապված վարքագիծը նույնական են, քանի որ հնարավոր չէ պատկերացնել իրավիճակ, երբ պաշտոնատար անձն իր պաշտոնը զբաղեցնելու հետ կապված վարքագիծ է դրսևորում՝ առանց ծառայողական պարտականությունների կատարման, մինչդեռ դրանք թվարկվում են զուգահեռաբար:

Պարզ չէ նաև, թե ինչ չափանիշներով է հասարակական գործունեության բանագավառից առանձնացվել լրագրողական և հրապարակախոսական գործունեությունը:

Ի տարբերություն Քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1-ին հոդվածի, որում ժամանակին՝ վիրավորանքի ապաքրեականացմանը զուգահեռ՝ սահմանվել են շատ ավելի հստակ հասկացություններ և չափանիշներ՝ սկսած վիրավորանքի

բնորոշումից, քրեական օրենքում այդ ամենը թողնված է իրավակիրառողի գնահատմանը:

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ օրենսդրի մոտ առկա է եղել չարակամություն՝ հանրային քննադատությունը վիրավորանքի քողի ներքո զսպելու նպատակով:

Խնդրահարույց է նաև քաղաքացիաիրավական և քրեական պատասխանատվության կիրառման հիմնահարցը միննույն վիրավորանքի համար: Մի կողմից՝ անձը կարող է քրեական պատասխանատվության ենթարկվել նույն արարքի համար, որն իր մեջ հանցակազմ է պարունակում և, դրանից բացի՝ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ենթարկվել: Քանի որ վիրավորանքի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը կիրառվում է դատական կարգով, ակնհայտ է, որ դրանով կոպիտ կերպով խախտվում է նաև կրկին դատվելու արգելքի սահմանադրական սկզբունքը (Սահմանադրության 68-րդ հոդված)՝ նույն արարքի համար անձը կարող է ենթարկվել և քրեական, և քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության:

Ելնելով վերոգրյալից՝ գտնում ենք, որ Քրեական օրենսգրքի 137.1-ին հոդվածն անհրաժեշտ է ուժը կորցրած ճանաչել: Այս հարցում հապաղումը ոչ միայն էապես վտանգելու է ժողովրդավարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում, ժողովրդավարական հաստատությունների գործունեությունը, այլև դրա կիրառումն անխուսափելիորեն հանգեցնելու է պետության պարտությանը ՄԻԵԴ-ում, ինչն էլ իր հերթին հանգեցնելու է հարկատուների հաշվին գոյացող պետական միջոցներից փոխհատուցման տրամադրմանը: